

ДОКУМЕНТАЛЬНА ПУБЛІЦИСТИКА

Володимир Шкварчук

•

ТОВАРИСЬКА РОЗБІРКА

(до історії Чернігівської облпарторганізації)

Немає нічого вищого, аніж звання члена партії, заснованої і керованої товаришем Леніним. Не кожному дано бути членом такої партії. Не кожному дано витримати знегоди і бурі, пов'язані з членством у такій партії.

СТАЛІН

9 лютого 1937 року Чернігівський обком КП(б)У скликав засідання бюро. Належало розібратися зі своїм давнім товаришем і колегою — головою облвиконкому Загером Соломоном Якимовичем; важливіших справ у найвищих партійних, радянських, промислових, господарських та військових керівників області на той час не знайшлося. Єдиний пункт порядку денного так і гласив: «Про тов. Загера». Сам винуватець «торжества внутріпартійної демократії», що зовсім недавно відзначив своє 45-річчя, перебував не в кращому гуморі — правду сказати, йому вже місяців зо два, особливо після тривожної розмови в Секретаріаті ЦК, жодне діло до рук не бралось. Не міг не розуміти: щезли, викриті як вороги народу, не без його посильної участі, звичайно, завідуючий відділом радторгівлі Щепановський, завідуючий промислово-транспортним відділом Дашевський, редактор газети «Більшовик» Сазонов, керівник Облмісцевпрому Любимов, директор Чернігівторгу Брауде, завідуючий тваринницьким відділом Шум, чимало товаришів дрібнішого рангу — настала і його черга. Серед арештованих його особисті друзі, доводиться давати пояснення в окремих кабінетах і на публіці. Випитують, про що давно забулося: з ким, наприклад, голосував за меншовицьку резолюцію під час партійної дискусії в 1923 році? Що розумів під словами: «Партія існує не для демократії, а для проведення світової революції»? Редактор обласної партійної газети «Більшовик» Нудельман поспішив обізвати його трюцькістом-дворушником, добре, що перший секретар обкому тов. Маркітан запропонував дати спростування, до остаточного вирішення питання в ЦК... Зрештою, заслуги його великі, працівник він хороший, освічений, може, й пронесе!..

Не встиг другий секретар обкому тов. Тодрес (який ще недавно плескав по плечу нині викритого Дашевського зі словами: «Ось перспективний працівник, у приклад всім працівникам обкому!..»), як пролунало:

— Почніть із сімнадцятого року. Як ви пробралися на роботу в радянські установи? Як взагалі опинилися на Україні? Що робили в Харкові при Денікіні?

Це, звичайно, майор держбезпеки тов. Соколов-Шостак — недавно призначений начальник обласного УНКВС. Демонструє всезнайство і чекістський натиск. Його попередників Двинянинова і Краукліса розстріляли, Тимофеева кудись перевели — ось і старається. Хоча, питання легкі — на такі питання під час партійних чисток йому неодноразово доводилося відповідати. Біографія, політична фізіономія його бездоганні. Народився 8 січня 1892 року в Бердичеві, само собою, в бідняцькій родині. Батько закінчив Житомирське рабинське училище, яке давало їй фах приватного повіреного, але ж це навіть на середню освіту не тягне. Щоб прогодувати себе, маму, двох бабусь і п'ятьох дітей, батько орендував друкарню і літній театр. З друкарнею нічого доброго не вийшло, а літній театр — хто читав оповідання Шолом-Алейхема «Бердичевський театр», той знає, який це жалюгідний дерев'яний балаган був — в 1907 році згорів. Він в 1911 році закінчив комерційне училище, поступив у Київський комерційний інститут, в 1913 році перейшов на гірничий відділ Варшавського політехнікуму, звідки його наступного року, після сварки з хуліганістим професором Сормінським, м'яко кажучи, попросили. В 1915 році, оскільки відкупитися не було жодної змоги, його мобілізували і відправили на фронт. У лютому 1917 року вступив у меншовицьку організацію 23-ї піхотної дивізії, де його, як найписьменнішого, невдовзі обрали головою. Служив рядовим, унтер-офіцером, у червні 1917 року — за особистою вказівкою самого Керенського, який під час перебування на фронті визнав корисним для своєї репутації в армії виявляти позитивне ставлення до євреїв. У серпні поїхав у відпустку до Москви і на фронт не повернувся, водночас формально й ідейно порвавши з меншовиками.

— У лютому 1918 року, — вдивляючись у похмурі, насторожені, ідеологічно витримані обличчя товаришів по бюро, сказав Загер, — я влаштовуюсь у Головне управління водного транспорту, однак при першій можливості перебираюся в Петроград — секретарем відділу Наркомату продовольства. (Хтось із зали, здається, заступник начальника УНКВДС Самовський: «Легкого хліба шукав!»). У березні 1919 року з експедицією по заготівлі ненормованих продуктів виїжджаю на Україну, в Суми. Коли в місто увійшли денікінці, евакуюватися не зумів, оскільки в дружини трапилася кровотеча. Лише через чотири дні, покинувши дружину, став пробиратися до Харкова. Позбувшись на той час будь-яких політичних сумнівів, вступаю до лав КП(б)У. Після остаточного завоювання більшовиками України працюю продагентом, беру участь в загонах проти бандитів у Харківській губернії, посідаю пости замгубпродкомісара Запоріжжя, Волині, начальника адмінорганів управління Наркомпроду, голови правління міськбанку...

Участь у продзагонах гарний, прикрашаючий стрих у біографії комуніста — адже всі знали, з якими небезпеками було поєднано вибивання хліба у несвідомого українського селянина, його лементливих бабів і голодних дітлахів, — однак поточний момент потребував іншого підходу.

— Чому не евакуювався?

— У дружини кровотеча? Але ж мало чотирьох днів, аби минулося!

— Скажи прямо: які погони носив при Денікіні? Прапорщицькі?

Як змінюються люди! Ані тобі дружнього погляду, ані привітної підбадьорливої посмішки — лише звужені очі і роззявлені роти. І всі вимагають характеристики його політичної фізіономії мало не по роках. Кожен побоюється бути запідозреним у гнилому лібералізмі, притупленні більшовицької пильності і потаканні класовому ворогові. («До речі, чому на засіданні немає першого секретаря обкому тов. Маркітана? Випадковість? Чи не поставлять йому це в провину? У всякому разі, спасибі»).

— Приховувати мені нічого, — твердо вимовив Загер. — Із лютого по вересень 17-го року стояв на меншовицьких позиціях, виступав проти надзвичайних заходів в армії, проти розстрілів, проти братання, проти більшовиків. Адже зрозуміло, якщо я був меншовиком, я був проти більшовиків. Із 19-го року я чесний безпартійний, у 23-му році на буферних позиціях, опісля — твердий ленінець-сталінець, неп зустрів добре — як Ленін. Співчував заклику Бухаріна в його «Нотатках економіста» рівнятися на вузькі місця, бо справді — без цегли соціалізм не побудуєш.

— Ні, не роззброюється, нещирий, — водночас і здивувався, і засмутився завідуючий відділом пропаганди і агітації Куцемакін — товариш ерудований, любитель теоретизувати й повчати, допікаючи всіх своїм навчанням в Інституті червоної професури. — Згадаємо: що говорив Загер 9 травня 1928 року на розширеній колегії Всеукраїнської фінансової наради? — Куцемакін підніс до очей аркуші стенограми, розіслані напередодні всім членам бюро, в тому числі й йому, Загеру. — «Через недорід, схожий із недородом у 1921 році, товарного хліба у нас не буде. Уже тепер затоварювання низової кооперативної мережі дорівнює тримісячному запасові. Задумана до випуску в третьому кварталі емісія в 120 млн. карбованців становища не виправить. Інфляція неминуча. Щоб уникнути кризи, необхідно притримати розвиток росту промислової продукції, скоротити будівництво». Таке міг казати лише пораженець, прихований правий, опортуніст і панікер, що спасував перед куркулем, в якого хліб завжди був. Ні, не випадково Загер покровительствував викритим Дашевському, Любимову, Саонову...

— А ким себе оточив? — докірливо завважив завідділом керівних парторганів кавалер ордена Леніна Бібіков. — Якогось Гаско допустив до секретних документів, а в того брат у таборі. В 1935 році посадили його помічника Міщенка. Я не великий промовець, але... Скажи, з ким ти зв'язаний?

— Чотирнадцять років нас дурить, — й собі зажурився голова ревізійної комісії Матвеев. — На минулому партактиві два вечори не виступав, мотивуючи хворобою...

— На ворога народу Любимова кулаком по столу грюкав, — розсердився голова обласної ради профспілок Дацій, — а в партійному порядку питання не ставив! Самоусунувся від роботи...

— А ти його ще вихваляв, — вставив дошкульно завсільгоспвідділом Водовозенко. — Мовляв, появився Загер на «Жовтневому молоті», так там стахановці почали рости, як гриби. Це — холуйство.

— Вчора ми вели мову про неможливість залишати Загера головою облвиконкому, — продовжив Дацій, ігноруючи недоречне зауваження простакуватого сільгоспдіяча, — а сьогодні треба ставити питання перед ЦК про його перебування в партії.

— Яз ним пробував говорити по душах, впритул, — сповненим партійної гідності голосом сказав заступник голови облвиконкому, тобто його, Загекра, заступник, Косячний. — Сидимо, було, в кабінеті, я його й питаю: зізнайся, мовляв, Соломоне Якимовичу, було у тебе щонебудь у минулому? Ні, не каже. Ухиляється від гостроти питання. Негарно. Навіщо ставити парторганізацію у становище, коли вона може прийняти не зовсім правильну або не зовсім загострену резолюцію? Оце найбурливіше в поведінці Загера. Я визнаю, кожен із нас передусім людина, може думати про себе, хоче зберегти себе і таке інше, але там, де вирішується партійне питання, ставити парторганізацію під удар — так міркувати не можна.

— Загер сімнадцять років із партквитком у кишені, — похмуро вимовив начальник облуправління НКВС Соколов, — однак більшовиком ніколи не був. Завжди він був ближче до ворога. Дружина, бачте, захворіла... Нахабно обдурюючи партію...

— Але це треба довести, звичайно, — огризнувся Загер.

— У 1928 році ви заявляли, що у нас не буде товарного хліба, різко знизилась купівельна спроможність населення, що для пом'якшення кризи необхідно скоротити капітальне будівництво, не розвивати ріст промислової продукції, тобто тверезо враховувати обставини, що склалися. Але ж Бухарін і Риков пропонували в той час завозити хліб з-за кордону. Хай це не троцькізм, хай це правий опортунізм, хай це просто партійна нещирість — одна ціна. І тут на півдорозі зупинитися не можна, це треба раз і назавжди відрізати.

— Найтяжче, — якимось зовсім не по-військовому зітхнув дивізійний комісар Коновалов, — з точки зору особистої і партійної, що мені доводилось працювати в близькому контакті з цим обманщиком. Меншовицьке нутро привело його на троцькістські позиції. Візьмемо його панське ставлення на партактиві: не захотів зізнатися в помилках — і захворів. Мовляв, напад грудної жаби, розмовляти тяжко. Виступив аж на третій день, а треба було в перші два...

— Але ж я виступав за записом, у перші два дні мені слова не давали, — обурився Загер.

— Товариш Соколов, безперечно, правий, — резюмував заврадторгвідділом Савчук, — ми маємо справу з ворогом. «Хліба не буде, скорочуймо будівництво» — на що це схоже?! Сподіватися обдурити партію! Пан-сановник! Усе сам. Партгрупа облвиконкому лише графік відпусток складала. А ще говорить про якусь чесність! І ця людина на XIV Надзвичайному З'їзді Рад України текст Конституції УРСР підписувала, в ревізійній комісії брала участь, навіть у президії сиділа! Не вистачило мужності заявити, що негідний такої честі. І на пленумі ЦК трибуну використав. Яке нахабство! Виступав проти нагородження директора Куликівської МТС — орденосця. Це добре? Не приходив на збори, коли виключали Сиротіна, Дашевського. Товариш Соколов усе добре довів. Пропоную: негайно зняти, виключити, відібрати партквиток!

— І жодного разу я від нього не чув, мовляв, яку прекрасну статтю написав товариш Сталін, — сумно вставив член партколегії Самойлов.

— Це я казав — скільки завгодно, — заперечив Загер.

— А я таких виступів не пам'ятаю! Цілком вірна постановка питання: зняти, виключити, відібрати — іншої й бути не може.

— ЦК відкрив нам очі, показав, як працювати, — за звичкою і, очевидно, відновлюючи в пам'яті відповідний текст із газети «Більшовик», почав українською (всі говорили російською) завсільгоспвідділом Водовозенко, але тут же спохопився і перейшов на російську. — Ось ми повинні обміркувати, в чім наша сліпота була...

— Я лише одного боюся, — перебив Загер, — аби і по відношенню до тебе ця сліпота не виявилась!..

— Партія настільки міцна, — не зовсім доречно, однак вельми вагомим нагадав майор держбезпеки Соколов, — що справиться з будь-яким зрадником.

— Що говорив Загер на бюро обкому про викритих ворогів народу? — повів далі Водовозенко. — «Головою поручуся, Любимов чесна людина». І про Дашевського затуляв рот парторганізації, мовляв, доволі про нього говорити.

— А чим ти кращий? — не втримався Загер. Був він невисокої думки про Водовозенка. Любив цей діяч перекручувати факти, брати цифри зі стелі, ось і доводилось іноді реагувати на нього вельми різко.

— Дашевський, Сазонов у нього гостювали, Любимов навіть заночував, — уперся Водовозенко.

— Та Сазонов до цього часу не знає, де моя квартира! — побагровів Загер.

— Вони збиралися, радилися, читали, всілякими деклараціями займалися...

— Ти кажи про факти, а так не кажи. Це все неправда, і я не боюся, — зів'яв Загер.

— У 1934 році впало багато коней від анемії. Диверсія? Тисячі найкращих у республіці коней поставили на карантин — втратили мільйони грошей, припинили постачання армії, із 400 тисяч гектарів прекрасних лук перестали вивозити сіно... Колосальні збитки для держави і армії — де був облвиконком? Заразних коней при температурі зоотехніки прямо на місцях пристрелювали. А з боку облвиконкому мало дії, опортуністичне ставлення. Хоча особисті стосунки з Загером у нас були гарні, все ж не скажу, що це зумисне шкідництво...

— Але, мабуть, і таке скажеш, — пробурмотів Загер.

Водовозенко сів. Побуюючись, очевидно, що злочинно пасе задніх, з місця зірвався перший секретар обкому комсомолу Єрєохін — молодий, гарячий, в'їдливий. Не маючи достатніх фактів, зробив наголос здебільшого на емоції і комсомольське завзяття.

— Не потребує доказів, що Загер дворушник. На Надзвичайному З'їзді Рад підписував конституцію. Куди дивилися секретарі обкомів? Чому не відвели його кандидатуру зі складу президії?!

Обласний молодіжний вождь говорив довго й запально, однак слухали його неухважно. Дехто із умудрених досвідом старших товаришів подумав, що при нагоді не завадило б цуцика, що занадто розгулявся, дещо укоротити. А думка старших товаришів щось та важила...

— Жодному членові партії не може бути забута його незгода з політикою партії, — поважно сказав редактор газети «Більшовик» Нудельман. — Був меншовиком, тож виступи, дай об'єктивну політичну оцінку, нічого не приховуй. Дай аналіз, покайся, якщо ти наш. Загер нахабно топтав наші партобов'язки — не відвідував збори. Я приєднуюсь — виключити.

— Великий злочин проти партії — виправдуватися в межах відомого, а далі ні на крок, — висловив своє розуміння секретар партколегії Забудкін. — У Загера до вступу в партію — яскраво окреслене обличчя класового ворога.

— Мене дивує, — мовби й насправді здивувався начальник облЗУ (земельного управління) Полонський, — невже Загер сподівається, що ми його не вивчили? У нього ж відмінна пам'ять: треба що-небудь перемножити, ви мучитесь з папірцем п'ять хвилин, а він за секунду скаже. А злочинів своїх не пам'ятає. З труднощами тягнемо його до викриття. Приклад. Ми з Загером належимо до одної національності, і я знаю — чи легко було євреєві стати прапорщиком?..

— За Керенського? — сіпнувся Загер.

— Та хоч би при Миколі! — змазав питання Полонський. — Євреї, що не мали охоти воювати, приймали православну віру, йшли у школу прапорщиків, аби відтягнути час. Краще скажи: не я був троцькістом, я — троцькіст! Така моя політична фізіономія.

— Я теж аністільчки не сумніваюсь: Загер всієї правди не сказав, не роззброївся, — з сумом констатував командир 15-го стрілецького корпусу комдив Тарасенко, колишній царський полковник, із дворян. — Погано проводив оборонні роботи, погано змінцював тил. У 1936 році оборонна і мобілізаційна комісія засідала всього 60 разів, у семи районах — жодного разу. Штаб корпусу не діяв. Секретар комісії оборони Міщенко — холуй, підлабузник, нероба — на найважливіших документах підписувався «Міщенко» — і все.

— Виключити як троцькіста, що не розбрався, — жорстко сказав наступник Дашевського на посаді завпромтранспортним відділом Спиридонов. — Загер вихідець із дрібнобуржуазного, якщо не буржуазного, середовища, не пройшов робітничої школи...

Так чи інакше висловились усі. Загеру було недобре.

— Мені важко говорити, — почав він. — Я піддаюся критиці впродовж тридцяти годин без сну. Кажуть, я на тепле місце рвася... Справді, в продзагонах було тепло — вивозити з України хліб, цукор... Жодних ухилів від генеральної лінії партії у мене не було. Про мене казали: ворог, але не дурень. Любимов у НКВС уже три місяці. Хай лише посміє сказати, що я троцькіст! Моя провина у втраті пильності, не я його викрив. Можливо, через слабохарактерність допустив цю сволоту близько до себе, хоч загалом, я, звичайно, не слабохарактерний. Кажуть, він мій найкращий друг. Але ж я дружив і з начальником УНКВС Тимофєєвим. Прекрасні стосунки мав з іншими товаришами. Взагалі, працювали, як усі обльвиконкоми на Україні, в багатьох випадках навіть краще. І чому це я не пройшов робітничого вишколу? З третього класу комерційного училища давав приватні уроки, з 1907 року почав годувати батьків. Хіба це не трудовий шлях? Винуватий: після розмови 20-го грудня в Секретаріаті ЦК я від роботи справді самоусунувся. Важко працювати, товариші, в таких умовах. Але я не ворог, я не троцькіст, категорично заявляю!!!

Ухвалили: провести найретельніше розслідування зв'язків і виступів Загера на захист платформи правих, поставити питання перед ЦК ВКЩ(б) і ЦК КП(б)У про зняття його з посади. Це була путівка в катівні НКВС і «товариська» санкція на кулю в потилицю. Відповідні доповідні записки спрямували до Харкова генсеку Косіору і до Москви члену ЦК Андрєєву. Затверджуючи записки, перший секретар обкому Маркітан «тов. Андрєєву» вичеркнув і поставив «тов. Сталіну». Обою трудящих усього світу, розстрілюючи десятками і сотнями селян і робітників без будь-яких зволікань, зі знищенням відповідальних працівників, що в минулому так чи інакше висловлювали незгоду з його єдино вірною думкою, любив не поспішати. Загера спершу відправили у розпорядження ЦК, на його місце прислали Наркома внутрішньої торгівлі Богатирьова, а вже потім заарештували обох, причому новий склад бюро обкому виключав з партії разом і Богатирьова, і Маркітана.

Не поздоровилось і вищезгаданим членам бюро обкому — майже всіх теж розстріляли. За винятком хіба що члена партколегії Самойлова, який у своєму обкомівському кабінеті № 27 (помешкання нинішньої бібліотеки ім. Короленка) застрелився сам. Падіння кожного починалося з дрібниці. Наприклад, твердокам'яний чекіст - начальник облуправління НКВС Соколов-Шостак каже, що єврей, справжнє прізвище «Соколов», оте підозріле «Шостак» нав'язане йому оперативними міркуваннями, але ж у нормальних більшовиків усе навпаки — родове прізвище забувається, справжнім стає оперативне... Не минула гірка чаша й комсомольського ватажка Єрєхіна — за цілком справедливим звинуваченням (серед інших дурниць, звичайно) у нахилі діяти надмір автономно, без належної оглядки на вказівний перст старших парттоваришів... Словом, усім судилося особисто пережити почуття, гарно сформульоване колишньою руйнівницею старих засад Надією Мандельштам: «Скасовуючи законність для інших, ми й не підозрювали, що скасовуємо її й для себе».

Але ж застерігав тов. Сталін — чесно, ясно, відверто й недвозначно застерігав: хоча в Країні Рад найбільше честі буде членам партії Леніна, проте без нелюдських потрясінь не обійтися нікому.

Тож навіщо було отак заноситися?..

Джерело:

Державний архів Чернігівської області. П — 470. Оп. 4. — Стр. — 609.